

РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ В ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ

Журавльова Г.С., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
zhuravlyovaganna@ukr.net*

У статті проаналізовано витoki принципу рівності в період Античності та основні тенденції, які лягли в основу подальшого розвитку цього правового принципу. Для сучасного розуміння принципу рівності необхідно з'ясувати, які основні положення щодо розуміння принципу рівності було сформульовано в часи Античності, оскільки вони мають значення для сучасного розуміння принципу рівності та заборони дискримінації.

Ключові слова: вільності, привілеї, принцип права, принцип рівності, рабство, свобода.

ПОНИМАНИЕ ПРИНЦИПА РАВЕНСТВА ВО ВРЕМЕНА АНТИЧНОСТИ

Журавлева А.С.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
zhuravlyovaganna@ukr.net*

В статье проанализированы истоки принципа равенства в период Античности и основные тенденции, которые легли в основу дальнейшего развития этого правового принципа. Для современного понимания принципа равенства права необходимо проанализировать, какие основные положения относительно понимания принципа равенства были сформулированы во времена Античности, поскольку они имеют значение для современного понимания принципа равенства и запрета дискриминации.

Ключевые слова: свободы, привилегии, принцип права, принцип равенства, рабство, свобода.

EQUALITY PRINCIPLE UNDERSTANDING IN THE PERIOD OF ANTIQUITY

Zhuravlyova G.S.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
zhuravlyovaganna@ukr.net*

The article analyzes the origins of equality principle in the period of Antiquity and the main trends that have laid down in basis for further development of this legal principle.

In modern jurisprudence the principle of rights equality and freedoms once considered as the theory of law.

For the modern understanding of equality principle is to find out what are the basic provisions concerning the understanding of equality principle was formulated in the times of Antiquity, as they are relevant to the modern understanding of equality principle and non-discrimination. Based on this the aim of our study is to compare the achievements of ancient Greek and Roman law on the interpretation of equality principle.

In accordance with the object and purpose of our study we restrict the analysis of equality principle interpretation in ancient Greece and the Hellenistic world as well as in ancient Rome, beginning with the king and ending period of the collapse of the Roman Empire in the era of the Great Migration and the formation in barbarian kingdoms of inherent "barbaric truths".

In the period under review, in Eastern philosophy and legal thought were not produced certain concept of equality as opposed to the Hellenistic and Roman world. However, the allocation of responsibility burden combined with the idea of harmony with the cosmos in the eastern philosophy of law deserve attention, as they reflect specific facets and challenges in terms of understanding the equality principle.

In the ancient period is not formulated in a holistic idea of equality. In this regard, only Roman law raises the question of affectation institution of slavery, which at this time is a litmus test on the interpretation of equality. Moreover there is no question about the other side of equality – prohibition of discrimination.

Key words: freedom, liberties, principle of law, privilege, equality principle, slavery.

У сучасній юридичній науці принцип рівності прав і свобод людини неодноразово ставав предметом розгляду як у теорії права, так і в межах спеціальних досліджень таких українських учених, як О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, А. Олійник, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Шаповал, Ю. Тодика, М. Цвік. Однак, незважаючи на те, що ідея рівності прав і свобод людини й громадянина нині є основою побудови всієї правової системи, а також на велику увагу з боку фахівців до цієї проблеми, досі не вироблено цілком узгоджений підхід щодо розуміння сутності цього принципу та його співвідношення з іншими подібними за змістом принципами.

Для сучасного розуміння принципу рівності необхідно з'ясувати, які основні положення щодо його тлумачення було сформульовано в часи Античності, оскільки цей період має значення для сучасного

розуміння принципу рівності й заборони дискримінації. З огляду на це метою статті є порівняння досягнень древньогрецького та римського права щодо інтерпретації принципу рівності.

Період Античності в розвитку правових інститутів, принципів і правил складає епоху від найперших держав до створення так званих варварських королівств, які рано чи пізно перейняли християнство. Також визначальною рисою закінчення цієї епохи є становлення ленного права, витoki якого сягали інститутів римського права, пов'язаних із правами на земельні ділянки відповідних бенефіціарів (вигодонабувачів, що поставало із сукупності прав та обов'язків, пов'язаних із відповідними земельними володіннями як основою тогочасної економічної активності). Е. Аннерс пише: «Саме після прийняття християнства правляча еліта германців опинилась під сильним впливом православного духовенства, завдяки якому вона синтезувала античне релігійне й філософське мислення, яке це духовенство представляло. Після імператора Костянтина I Великого (280-337 рр.) християнська церква завдяки широкому адміністративному апарату більш енергійно прибрала до рук і взяла на себе функції римської державної влади». З того часу германські королі почали відігравати все більшу роль у формуванні права на відміну від форм творення права в елліністичний період і період римського права (преторські едікти, *responso prudentium* тощо, які посідали центральне місце у формуванні правових максим і принципів) [1, с. 125-126]. За цими ознаками період Античності завершується на зламі V-VI століть після Різдва Христового.

Згідно з предметом та метою нашого дослідження ми обмежимося аналізом інтерпретації принципу рівності в Стародавній Греції та елліністичному світі, а також у Стародавньому Римі від царського періоду до часу розпаду Римської імперії в епоху Великого переселення народів і становлення варварських королівств із притаманними їм «варварськими правдами».

В аналізованій нами період у східній філософії та правовій думці, на відміну від елліністичного й римського світу, не було вироблено певний концепт рівності. Водночас питання розподілу тягара відповідальності в поєднанні з ідеєю гармонії із космосом у східній філософії права заслуговують на увагу, оскільки відображають окремі грані й проблемні точки розуміння принципу рівності.

Відповідно до давньоіндійської ідеології брахманізму все суспільство поділяється на варни. Приналежність до різних варн визначалася за народженням та була пожиттєвою. Лише як нагорода за служіння богам, сумирність і терпіння допускався перехід до вищої варни. Незважаючи на те, що застосовування поняття рівності в цьому разі є неприйнятним, приписи Драхм були єдиними для всіх без винятку всередині однієї варни незалежно від майнового стану, родинних стосунків чи посади [2, с. 110].

З огляду на це вчення Конфуцій серед основних ідей називає те, що поділ людей на вищих і нижчих не може бути усунено. Однак таку нерівність було засновано не на ознаках походження, а за моральними якостями й знаннями. За цими критеріями виділялися «благородні», які саме, згідно з конфуціанством, мали перебувати на державній службі. Тобто передбачалася принципова можливість прирівнювання правового становища різних за походженням суб'єктів як винагорода за їх заслуги перед суспільством [3, с. 12].

Схоже ставлення до рівного статусу (як винагорода за заслуги) притаманне також буддизму; до буддійських громад приймали лише вільних (не рабів). Особа, яка вступала до громади, повинна була відмовитись від сім'ї та власності, припинити дотримуватись приписів своєї варни. Закон Будди чітко визначає, що називати брахманом можна лише того, хто є вільним від прихильностей та нічого не має, «але не називає людину брахманом лише за її народження або за її матір» [2, с. 115]. Спасіння можуть досягти не лише брахмани, а й вихідці з інших каст, якщо вони отримають статус архата (брахмана) у ході духовного подвижництва.

Для даосизму характерна наявність ідеї загального нормативу, найвищої цінності, для якої всі люди, незалежно від їх соціального походження, є рівними. Дао – це джерело всього сутнього, безперервний потік природного виникнення та зміни всіх явищ, довічної зміни народження й смерті. Людині залишається лише усвідомити свою мізерність порівняно з Дао та намагатися визволитись від пристрастей для подовження свого життя. Відповідні ідеї характерні для монізму. Моцзи вказував, що всі люди є рівними перед «божественним небом», яке не робить відмінностей «малих і великих, знатних та підлих, усі люди – слуги неба» [4, с. 138].

Натомість у Стародавній Греції було створено та пізніше в римській політико-правовій практиці доведено до певної завершеності систему політико-правових принципів і категорій, які складають основу ціннісної сфери сучасних суспільств. Для ґрунтового визначення змісту принципу рівності

прав і свобод людини й громадянина необхідно розглянути проблему розуміння ідеї рівності в період формування ідейно-теоретичної спадщини Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

Становлення основоположних принципів права, зокрема й принципу рівності, саме в Стародавній Греції пов'язується з партикулярністю культурної спільноти, яка склала відомий елліністичний світ. Культурний елліністичний світ відзначався багатоманітністю в поєднанні з єдністю. Греки досягли домінування в Егейському морі, а пізніше в Середземномор'ї та в Чорному морі завдяки використанню транспортних морських комунікацій, які були водночас джерелом могутності й потенційної загибелі Афін (як це, власне, сталося унаслідок поразки Афін у Пелопонеській війні) [1, с. 33-34].

У правових ученнях Давньої Греції ідеї рівності звучать уже чіткіше. Зокрема, софіст Протагор, який створив знаменитий міф про створення суспільства, стверджував, що всі люди однаковою мірою причетні до справедливості: «Міра всіх речей – людина». Ідею загальної рівності підтримував також Антифонт. Розмірковуючи про природу законів, він стверджував, що елліни, шануючи знатних, поводяться, немов варвари: «За природою ми всі в усіх відносинах рівні, при цьому однаково як варвари, так і елліни. Доречно звернути увагу на те, що в усіх людей потреби від природи однакові» [5, с. 321].

Інший відомий софіст Горгій (483-375 рр. до н.е.) підкреслював, що одним із найбільших досягнень людської культури є писані закони, які він називав охоронцями справедливості, яку він вважає вищою цінністю.

Твердження, ніби ідея рівності прийшла в право з математики, зустрічається в піфагорійців, чий серйозні заняття математикою поєднувались із захопленнями цифровою містиккою та екстраполяцією математичних уявлень про рівність на суспільні явища, у тому числі право [6, с. 38]. Сутністю світу (фізичного й соціального), на переконання піфагорійців, є число, і все у світі має цифрову характеристику й вираження. Трактуючи рівність як належну міру у вигляді певної (числової за своєю природою) пропорції, вони в душі своєї соціальної математики висловлювали справедливість (тобто право з його принципом рівності) числом «чотири». Обґрунтовували вони це тим, що «чотири» – це перший квадрат, тобто перше число, отримане від множення одного числа (числа «два») на саме себе, а сутність справедливості полягає в гідного рівним за рівне. Із цього приводу Арістотель пізніше писав: «Отже, Піфагор почав говорити про чесноти, але неправильно. Справа в тому, що, зводячи чесноти до чисел, він створював неналежне вчення про чесноти. Адже справедливість не є число, помножене саме на себе» [7, с. 38].

Однак, незважаючи на цю критику, сам Арістотель (як і Сократ та Платон) залишається під час розгляду проблеми рівності певною мірою під впливом піфагорійських математичних уявлень про рівність, хоч і без відповідної цифрової магії. Це чітко проявляється, наприклад, тоді, коли Сократ, Платон та Арістотель, характеризуючи рівність як принцип справедливості й права, розрізняють два види рівності: арифметичну (рівність міри, числа, ваги тощо) і геометричну (рівність за геометричною пропорцією). До речі, таке математичне розуміння природи правової рівності лежить також в основі досить впливової донині арістотелівської концепції поділу справедливості на вирівнювання й розподіл.

Платон ставить питання про справедливість – як «віддавати кожному належне» [8, с. 105]. Справедливість, на думку Платона, припускає певну рівність, «належну міру». На основі припущення про більш щасливе життя людини несправедливої порівняно з людиною справедливою робиться висновок про переваги справедливості, оскільки справедливість є мудрістю й добродієтністю, а тому вона сильніша за несправедливість [8, с. 132, 134]. На цій підставі робиться висновок про розподіл обов'язків жителів держави на стражів, правителів і вільних громадян з обґрунтуванням систем їх виховання й відбору [8, с. 157]. Загалом мислитель займає досить консервативну позицію щодо системи виховання громадян: «Тим, хто оберігає державу, варто докладати всіх зусиль для того, щоб від них не приховався її розклад, і насамперед їм необхідно оберігати державу від новинок, що порушують порядок, у сфері гімнастичного й мусичного мистецтва» [8, с. 238-239]. Саме крізь цю призму варто розглядати подальші інтерпретації Платоном проблем рівності.

Платон розрізняє два виміри рівності: «геометричну» (рівність щодо гідності й добродієтності) та «арифметичну» (рівність міри, ваги й числа). Пізніше це положення було розвинено у вченні Арістотеля про два види справедливості: зрівнювальну та розподільчу. Платон поділяє й розвиває природно-правове становище Сократа про те, що законне та справедливе є одне й те ж.

Після розчарування щодо впровадження своїх ідей, викладених у «Законах», у практиці правління в

Сіракузах, Платон досить кардинально переглянув власні погляди. У діалозі «Держава» ідеальний державний лад він уже розглядав за аналогією з космосом і людською душею. Як у душі людини є три початки, так і в державі мають бути три стани. Становий розподіл суспільства Платон вважав умовою міцності держави як спільного проживання громадян. Самовільний перехід громадян з одного стану в інший є неприпустимим, найбільшим злочином, оскільки людина призначена для тієї справи, яку запропоновано їй природою [9, с. 44]. Незважаючи на таке прославлення соціальної нерівності, Платон усе-таки визнавав загальне мірило, щодо якого всі члени суспільства є рівними. Він підкреслював: «Мірою всіх речей насамперед буде бог, набагато більше, ніж будь-яка людина, усупереч твердженням деяких» [10, с. 38]. Крім того, він був одним із перших філософів, який наголошував на рівності прав чоловіків і жінок. На його думку, в ідеальній державі жінки зрівняні в правах і можливостях із чоловіками [8, с. 266-275].

Учення Платона були розвинені Арістотелем, який визначав державу як «спілкування подібних один одному людей заради досягнення кращого життя». Однак, визнаючи подібність людей, Арістотель вкладав у це визначення цілком конкретний зміст. Під людьми він розумів лише вільних громадян грецьких полісів. Варварів і рабів він просто не вважав людьми, гідними спілкування з громадянами держави. Не розвинені в духовному відношенні варвари не здатні до державного життя; їх доля – бути рабами в греків. Мислитель вважав: «Варвар і раб за своєю природою поняття тотожні». У своїй «Політиці» він не раз підкреслював, що рабство встановлено природою, а варвари, маючи могутнє тіло й слабкий розум, здатні винятково до фізичної праці [7, с. 45].

Арістотель заклав основи розуміння природного права. У його «Нікомаховій етиці» (Nikomaiska etiken) дається таке визначення цього поняття: «Природним правом є будь-яке право, яке діє повсюдно та не залежить від того, чи вважають його люди чинним». Це має важливе значення для розуміння принципу рівності, оскільки відповідно до природно-правового розуміння такий принцип має універсальний характер і притаманний будь-якому типу людського суспільства тією чи іншою мірою.

Арістотель виділяв окремо розподільну (яка передбачає розподіл суспільних благ залежно від вкладу кожного члена суспільства в загальний добробут) та зрівняльну (що застосовувалась усередині одного суспільного класу) справедливість.

Характеризуючи справедливість як певну рівномірність, мислитель говорив про «спеціальну справедливість», розрізняючи при цьому два її прояви: справедливо розподіляти та справедливо зрівнювати. Обидва поняття дуже важливі для розуміння політичних і правових поглядів філософа, оскільки мова йде фактично про об'єктивне в сенсі тієї спеціальної рівномірності (тобто рівності), яка є обов'язковою для політичних відносин і справедливого закону.

У найбільш загальному вигляді рівномірність, на думку Арістотеля, – це середина між надлишком та нестачею, і в цьому змісті справедливе – це рівномірне. Принципом справедливості розподілення виступає необхідність поділу відповідних загальних для всіх громадян благ за гідністю.

Основним висновком етичних досліджень Арістотеля є положення про те, що політична справедливість можлива лише між вільними й рівними людьми, які належать до одного прошарку суспільства. Мислитель трактує політичну справедливість як політичне право: «Поняття, що нами шукається, полягає як у справедливості взагалі, так і в політичній свободі (праві). <...> Ті люди мають право, для яких існує закон, що визначає їх відносини». На думку Арістотеля, абсолютно справедливою може бути лише рівність за гідністю [11, с. 169].

Право, на його переконання, є нормою політичного спілкування людей. «Поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право, яке служить критерієм справедливості, є регулюючою нормою політичного спілкування», – підкреслював Арістотель у «Політиці». Право характеризується ним також як рівність, проте, відповідно до трактування філософом справедливості, ця рівність є не абсолютною, а відносною, оскільки люди не рівні за своєю гідністю.

Як зазначає Ю. Крегул, погляди про рівність людей у Стародавній Греції стали закономірним наслідком полісної форми демократії та були пов'язані переважно з поняттям громадянства, яке передбачало рівність усіх членів полісу в користуванні правами й свободами, насамперед політичними. Отже, давньогрецькі погляди про права людини сформувались у загальному руслі міфологічних уявлень про те, що поліс (місто-держава) і його закони мають божественне походження, спираються на божественну справедливість. Право взагалі та права окремих людей – членів поліса беруть початок, згідно із цим уявленням, не в силі, а в божественному порядку

справедливості [12, с. 12].

Поняття *aequi* (і *aequitas*) відіграє істотну роль у праворозумінні римських юристів і використовується ними, зокрема, для позначення протилежності *aequum jus* (рівного й справедливого права) *jus iniquum* (праву, що не відповідає вимогам рівної справедливості). *Aequitas*, будучи конкретизацією й вираженням природно-правової справедливості, була масштабом для корегування та оцінки діючого права, головним орієнтиром у правотворчості (юристів, преторів, сенату та інших суб'єктів правотворчості), максимом під час тлумачення й застосування права. В. Нерсесянц вказував, що *aequitas*, етимологічно означаючи рівне та рівномірне, у своєму застосуванні до правових явищ у римській юриспруденції набула значення справедливості в спеціальному сенсі (у сенсі конкретизації поняття справедливості – *justitia*) саме тому, що поняття справедливості (*justitia*) як загальний принцип права взагалі й природного права зокрема включає, на переконання Платона, Арістотеля, Цицерона, стоїків, а під їх впливом також римських юристів, момент рівності, відповідності, еквівалентності (від *aequi*) у людських взаєминах [13, с. 97].

У Стародавньому Римі ідеї різного правового й соціального статусу були послідовно проведені також у правовій системі. Зокрема, правосуддя розглядалось як незмінювана й постійна воля надавати кожному його право (Дигести, 1.I:10) [14]. Також формулювалися вимоги вирівнювання: «Приписи права є такими: жити чесно, не наносити шкоду іншому, кожному віддавати належне йому» (Дигести, 1.I:10.1). У цих ідеях лежить базовий принцип диференціації залежно від особистих якостей індивіда як невід'ємної частини справедливого, добродесного. Відповідно до цих вимог закон має виражати єдиний і рівний масштаб впливу на поведінку: «Закон є загальним (спільним для всіх) приписом, рішенням досвідчених людей, приборканням злочинів, вчинених свідомо чи за невіданням, загальною (для всіх громадян) обіцянкою держави» (Дигести, 1.III:1). При цьому положення про «загальну обіцянку держави» є нічим іншим, як закладенням основ розуміння правомірності очікувань, які постають із загальної дії законів, на підставі чого кожен індивід може планувати свою діяльність на майбутнє, а держава має неухильно дотримуватись такого плану, а в разі ухилення від нього – належним чином обґрунтовувати власні дії.

Далі обґрунтовується ідея меж загальності положень законів та диференціації правового регулювання, оскільки, з одного боку, «вони не можуть охоплювати всі випадки <...>, проте достатньо, щоб вони поширювались лише на те, що переважно трапляється» (Дигести, 1.III:10), а з другого – «не можуть всі окремі випадки бути передбачені» (Дигести, 1.III:12). Водночас визнається положення рабів як «встановлення права народів, у силу якого особа піддається чужому володарюванню всупереч природі» (Дигести, 1.V:4.1).

У складі римського права юристи виділяли три частини: природне право, право народів та право громадян. Природне право, за їх розумінням, поширювалось як на людей, так і на богів. До його положень належать родина та виховання дітей. За природним правом усі народжуються вільними. Право народів, на відміну від природного, охоплює права, встановлені світовим розумом для людей. Римляни використовували це право у своїх відносинах зі скореними народами й сусідніми державами. Правом народів передбачались війна, рабство, утворення царств, міжнародна торгівля. Право громадян, або цивільне право, регулює відносини між громадянами. Цивільне право є власним правом римської держави, а приналежністю до його правового режиму визначається також приналежність особи до певної громади, а отже, її повна політична й комерційна правоздатність [15].

Таким чином, уся правова система Стародавнього Риму заснована на двох суперечливих тезах. З одного боку, усі люди (вільні й раби) визнаються однаково підлеглими загальному закону – природному праву. З іншого боку, залежно від народження та приналежності до громадянства вони відповідають різним правовим режимам. Підпорядкованість цивільному праву означала наявність в особи повної правоздатності (і політичної, і комерційної), а також визначала її приналежність до певної громади [16].

Протилежність між справедливим і несправедливим правом у римській юриспруденції виражалася шляхом протиставлення *aequum ius* (еквівалентного, рівного права) *ius iniquum* (праву нееквівалентному, нерівному), де правовий еквівалент означає рівну справедливість, або справедливу рівність [17].

В античний період не формулюється в цілісному вигляді ідея рівності. У цьому аспекті лише римське право ставить питання про неприродність інституту рабства, яке на цей час є своєрідним лакмусовим папірцем щодо інтерпретації рівності. Тим більше не стоїть питання про іншу сторону рівності –

заборону дискримінації.

Однак в Античності стає достатнім формулювання ідеї права як рівного масштабу, що має відповідати критеріям справедливості як добросовісності й мистецтва розподілу тягара відповідальності між учасниками правовідносин. У цей період не поставлено на порядок денний питання захисту привілеїв і вольностей, що є предметом численних дискусій та форм втілення в хартіях періоду середньовіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аннерс Э. История европейского права / Э. Аннерс. – М. : Наука, 1994. – 398 с.
2. Бонгард-Левин Г.М. Индия в древности / Г.М. Бонгард-Левин, Г.Т. Ильин. – М. : Восточная лит., 1985. – 283 с.
3. Васильев Л.С. Курс лекций по древнему востоку : учеб. пособие / Л.С. Васильев. – М. : МГИМО, 1985. – 102 с.
4. Васильев Л.С. Проблемы генезиса Китайского государства (формирование основ социальной структуры и политической администрации) / Л.С. Васильев. – М. : Наука, 1983. – 326 с.
5. Антология мировой философии : в 4 т. – Т. 1 : Философия древности и средневековья / ред.-сост. В.В. Соколов. – М. : Мысль, 1969. – 936 с.
6. Нерсесянц В.С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 288 с.
7. Аристотель. Політика / Аристотель ; пер. з давньогрец. О. Кислюка. – К. : Основи, 2000. – 320 с.
8. Платон. Сочинения в четырех томах. / под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса ; пер. с древнегреч. – СПб : Изд-во С.-Петербур. ун-та ; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – Т. 3. – Ч. 1. – 752 с.
9. Нерсесянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Права человека : учеб. [для вузов] / В.С. Нерсесянц ; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 35-79.
10. Платон. Государство. Законы. Политик / Платон. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.
11. Чанышев А.Н. Аристотель / А.Н. Чанышев. – М. : Мысль, 1987. – 220 с.
12. Крегул Ю.І. Права і свободи людини : навч. посіб. [для студентів вузів] / Ю.І. Крегул, В.В. Ладиченко, О.І. Орленко. – К. : Книга, 2004. – 288 с.
13. История политических и правовых учений : учебник для вузов. – Изд. 2-е, стереотип / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА•М, 1998. – 736 с.
14. Дигесты Юстиниана [Электронный ресурс] / Библиотека Якова Кротова. – Режим доступа : http://www.krotov.info/acts/06/2/corp_yust_01.htm.
15. Бірюков Ю.М. Государство и право Древнего Рима : лекция / Ю.М. Бірюков. – М. : ВПА, 1969. – 310 с.
16. Галанза П.Н. Государство и право Древнего Рима / П.Н. Галанза. – М. : МГУ, 1963. – 240 с.
17. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / І.К. Полховська ; Націон. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 191 с.

REFERENCE

1. Anners, E. (1994), *Istoriya evropesskoho prava* [History of European Law], Nauka, Moscow, Russia.
2. Bongard-Levin, G.M. and Ilin, G.T. (1985), *Indija v drevnosti* [India in ancient times], Eastern Lighted., Moscow, Russia.
3. Vasilev, L.S. (1985), *Kurs lekziy po drevnemu vostoku* [Lectures on Ancient East], Moscow State Institute, Moscow, Russia.

4. Vasiliev, L.S. (1983), *Problemy genezisa Kitajskogo gosudarstva (formirovanie osnov sotsialnoy struktury i politicheskoy administratsii)* [Problems of the genesis of the Chinese state (laying the foundations of the social structure and political administration)], Nauka, Moscow, Russia.
5. Sokolov, V.V. (1969), *Antologiya mirovoj filosofii* [Anthology of world philosophy], Mysl, Moscow, Russia.
6. Nersesyants, V.S. (2002), *Jurispridenziya. Vvedenie v kurs obshej teorii prava gosudarstva* [Law. Introduction to the general theory of law and state], NORMA-INFRA-M, Moscow, Russia.
7. Aristotle, (2000), *Politika* [Politics], Translated by Kisluk, O., Kiev, Ukraine.
8. Losev, A.F. (2007), *Platon* [Platon], Publishing house of St. Petersburg. Universitet, San Peterburg, Russia.
9. Nersesyants, V.S. (1999), *Prava cheloveka v istoriyi politico-pravovoy mysli* [Human Rights in the history of political and legal thought], NORMA-INFRA-M, Moscow, Russia.
10. Platon, (1998), *Gosudarstvo. Zokoni. Politik* [State. Laws. Politician], Misl, Moscow, Russia.
11. Chanyshv, A.N. (1987), *Aristotel* [Aristotle], Mysl, Moscow, Russia.
12. Krehul, Y.I., Ladychenko, V.V. and Orlenko, O.I. (2004), *Prava i svobody ludiny* [Rights and freedoms], Kniha, Kiev, Ukraine.
13. Nersesyants, V.S. (1998), *Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy* [History of political and legal doctrines], NORMA-INFRA-M, Moscow, Russia.
14. Digesty, J. (2014), "Library Yakov Krotov", available at : http://www.krotov.info/acts/06/2/corp_yust_01.htm.
15. Biryukov, Y.M. (1969), *Gosudarstvo i pravo Drevneho Rima* [State and Law of Ancient Rome], VPA, Moscow, Russia.
16. Galanza, P.N. (1963), *Gosudarstvo i pravo Drevneho Rima* [State and Law of Ancient Rome], Moscow State University, Moscow, Russia.
17. Polhovskiy, I.K. (2007), "Constitutional principle of the equality of man and citizen in Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Nazionale Juridikal Akademija name of J. Mudrogo, Kharkiv, Ukraine.

УДК 342.15

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН І ТЕРИТОРІЙ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Шутова О.С., к.ю.н., асистент, мол. наук. співр.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна*

*Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН
України, вул. Чернишевська, 80 м. Харків, Україна
80503038833@mail.ru*

Стаття присвячена проблемам правового регулювання та діяльності вільних (спеціальних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку в Україні. Окреслено позитивні та негативні тенденції їх діяльності та законодавче визначення відповідних територій. Запропоновано зміни до законодавства для покращення соціально-економічного стану держави шляхом ефективного використання вільних економічних зон і територій пріоритетного розвитку.

Ключові слова: регіональний розвиток, території, вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку, ВЕЗ, ТПР, суб'єкти господарювання.